

ФІЛЬГЕЛЕНЕС.

ЗА ВІТЧИНУ

ДІТОЧА БІБЛІОТЕКА.
Книжечка 8.

26

Фільгеленес.

ЗА ВІТЧИНУ

Два історичні оповідання.

2-ге видання.

"HOWERLA"

41 E. 7th St., New York 3, N. Y.

I 9 5 7

Сила волі.

*...Carmina non prius audita...
Virginibus puerisque canto.*

Hoc. C. III.

Поворот Арістодема.

Публій Корнелій Сципіон.

Про Арістодема читаємо у Геродота кн. VII, 229 – 232: *Ἐνδρυον μέν, πυθόνεον τῶν Περσέων τὴν περίοδον αἰτήσαντά τε τὰ δύλα καὶ ἐρδύντα ἀγειν αὐτὸν κελεῦσαι τὸν εἶλωτα ἐς τοὺς μαχομένους, ὅκως δὲ αὐτὸν ἥγαγε, τὸν μὲν ἀγαγόντα οἰχεσθαι φειγοντα, τὸν δὲ ἐσπεσότα ἐς τὸν δυμιλον διαφθαρῆναι, Αριστόδημον δὲ λιποψυχέοντα λειφθῆται..... Ἀπονοστήσας δὲ ἐς Λακεδαιμονα δ Αριστόδημος ὄντειδός τε εἶχε καὶ ἀτιμίην πάσχων δὲ τοιάδε ἡτίμωτο· οὐτε οἱ πῦρ οὐδεῖς ἔναντι Σπαρτιητέων οὔτε διελέγετο, ὄντειδός τε εἶχε δ τρέσας Αριστόδημος καλεθμενος ἀλλ' ὁ μὲν ἐν Πλαταιῇσι μάχῃ ἀνέλαβε πᾶσαν τὴν ἐπενειχθεῖσάν οἱ αἰτίην... Α в книзі IX, 71 пише Геродот про Арістодема ось що: „ἀριστος ἐγένετο μακρῷ Ἀριστόδημος κατὰ γνώμας τὰς ἡμετέρας, δις ἐκ Θεομοπυλέων μούνος τῶν τριηκοσίων σωθεις εἶχε ὄντειδος καὶ ἀτιμίην... ἔγνωσαν οἱ παραγενόμενοι Σπαρτιητέων Ἀριστόδημον μὲν βουλόμενον φανερῶς ἀποθανεῖν ἐκ τῆς παρεούσης οἱ αἰτίης. λυσοῦντά τε καὶ ἐκλιπόντα τὴν τάξιν ἔργα ἀπόδεξασθαι μεγάλα. Се пишеть ся про битву під Плятейами.*

„Єврит, дізнавши ся, що Перси окружили гору, зажадав своєї зброї, зодяг ся в неї й приказував свому гельотови (невольникови), щоб завів його до тих, що бороли ся. Гельот завів його туди, а сам пустив ся тікати; тоді він (Єврит) попав у ворожу юрбу й пожив смерти. А в Арістодема не стало відваги, й він зістав ся [на місці]... Коли ж Арістодем вернув ся в Спарту, спала на нього ганьба та неслава; неслава [, що її зазнав,] була в тім, що ні один Спартанець не дозво-

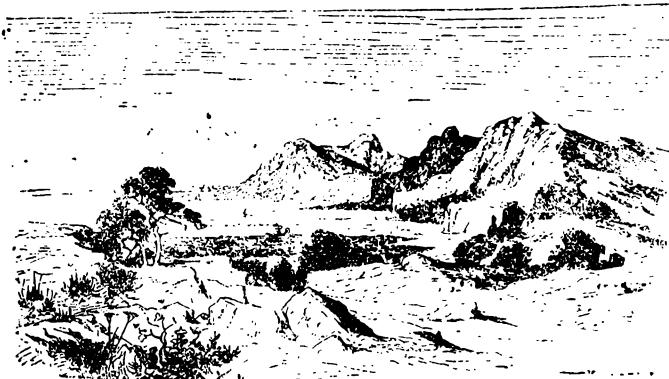
ляв йому взяти вогню й не хотів із ним говорити, а ганьба в тім, що прозвали його „втікачем Арістодемом“. Алеж він у битві біля Плятей очистився з усієї нечести, що налягла на нього *)...

А з усіх найхоробрійшим показав себе, на мою думку, Арістодем, той, що на нього спала ганьба та неслава за те, що він один із трьохсот вернувся з під Термопіль... Спартанці, що були при тім, рішили, що Арістодем очивидячки сам бажав смерті задля вини, що пригнітала його й через те мов несамовитий кинувся з боєвих рядів і доконав великих подвигів.

*. Дослівно булоб: „направив усю вину, що спала на нього“.

Τεθνάγκεναι γέχρ ναίσιν ἐπὶ προμάχοις: πεπόνται
Ἄγδες ἀγαθὸν περὶ τῇ πατρίδι μαργάμενον.
Τυρταῖος.

У Термопільськім провалі заснули жовніри знесилені боротьбою, дрімає сторожа, лих вожд не, може заснути. Сидить Леонід, син Анаксандріда, перед своїм

Термопільський провал.

шатром, згадує товаришів, що лягли головами, думає про тих, що ще ляжуть і знає, що й він буде в їх числі. Думає Леонід, що він уже не, побачить сірих

мурів Спарти, ні вірної дружини Горгони. Знає також, що його не поховають Спартанці в могилу. Думає король, із роду Геракля, про те, що його тілом наїздники варвари кормити муть собак, а дух його блудити буде над берегом Ахеронта з духами тих, що іх не поховали по приказу богів. І те думає ще король Спарти, що за отсю муку і в людій слави йому не буде, бож він розуміє добре, що невеличкою громадою свого війська не побідить величезних військ перського короля. Одну лиш радість післали йому безсмертні боги: ворожбу, що як у боротьбі ляже голою король із роду Геракля, то Спарта остане непобідима. Отся ворожба — се одинокий ясний промінь у житю Леоніда. Задумав ся король Спарти і ніхто розважити його не вміє; був у нього веселій товариш, що все вмів розігнати тугу короля, та сей милий його, відважний Дієнек, уже погиб. Ось прийшов до шатра Леоніда щирий його друг, вожд Теспійців, Демофіль, та він сам із тugoю згадує далеких своїх рідних, яких ніколи вже не побачить. Горячий день кріпить серце лицарів, а тиха ніч пригадала їм далекі рідні хати. Мовчки сидять вожди, одні у них думки і вони не знають, що собі казати.

Зашелестів пісок під тяжким ходом чоловіка. Леонід піdnіс схилену голову і побачив акарнанського вішуна, Мегістія.

Хайфε (радуй ся) Мегістіε! — повітав віщуна король.

Гэфφωσο (кріпи ся)! — відповів Мегістій.

Жаль тобі, Мегістіє, хочби трохи втіхи для мене, що вже й не бажаєш мені її в звичайних словах привіту! — сказав король усміхаючи ся.

Не маю я втішних новин для тебе, сину Анаксан-

дріда, — сказав тихо віщун. — Як сонце зійде, тоді і тебе, королю, і всіх, що остануть із тобою, жде смерть.

Леонід випрямив ся, немов би увільнив ся від якогось невидимого тягару:

Так, то вже конець усього, вже завтра! — говорив сам до себе. — Я ждав сього і мутило мене ожиданє неминучої судьби. Тепер я радо поклав би ся відпочити перед битвою та нема вже часу, треба ладити ся на послідну боротьбу.

Ти, сину Анаксандріда, майже задоволений зі смерті своєї і своїх? — говорив зачудований Теспієць.

Я справді радий, — сказав Леонід, — бо як те правда, що я завтра згину, то й те правда, що по моїй смерті Спарта остане непобідима. Одна і друга ворожба від богів.

Мегістіє! — питав вождь Теспійців. — Чи се тілько правда, що ми всі вже завтра ляжемо головами? Боги часом заманюють смертних, вкидають їм у душу трівогу.

Ніякий Бог не вкине трівоги в серце Леоніда, — відповів Мегістій, — а я вірю, що не зводять мене боги. Се каже мені не лишень віра, але й розум.

Розум! — повторив зачудований вождь.

Так, розум, — відповів Мегістій. — Чи не думав ти коли, сину Діядромея, що гроши короля Персів можуть спокусити не одного із слабих душою, а за наші голови Перси заплатять багато, дуже багато. Хиба ж ти не знаєш, що Тебанців Леонід задержує лише на силу? У них сильні руки, за те слабі душі; вони вірять лише в грубу силу. Вони наші змаганя вважають самовбійством і думають, що лиш ласка варварських наїздників спасе їх Бойотію.

А не спасе? — питав вождь.

Ні, — відповів твердо, Мегістій. — Слухай, сину

Діядромея, що кладе мені в душу Апольон. Сила Геляди є в душах її синів; поки Гелен остане вірним собі, своїй Геляді і не боїть ся смерти — Геляда є непобідима, бо хочби ворог зруйнував усі храми грецьких богів, хочби з усіх грецьких хат зірвав дахи, то як у Грека є непобідима геленська душа, де-б він не роздув нове огнище, там буде нова Геляда. Та як ми вже перестанемо вірити самі в себе, як ми війдемо в договори з варварами, як намістъ боронити рідних осель, станемо торгувати ся за них — тоді буде конець Геляди. Могутній ворог за нашу службу хоч і збереже нам наші святощі, та забере нам свободіну грецьку душу. Забери мої слова в своє серце, сину Діядромея, бо моїми устами говорить Апольон.

Заберу твої слова, Мегістіє, в темну країну Ада, бо-ж се остання ніч моого житя. Та ти, батьку, голоси ті слова молодим тоді, як вернеш до рідної Акарнанії, бо се великі слова.

Я також згину з вами! — сказав тихо Мегістій.

Ти батьку? — питав зачудований вожд Теспійців. — Твої руки вже слабі, нема в тебе сили, щоби бороти ся з ворогами. Ти вертай, учи нашу молодіж, пригадуй їм наше жите і смерть.

Правду кажеш, сильний сину Діядромея, що слабі в старця руки, що я вже не двигну довгого списа; і те правду кажеш, що старцеви найкрасше молодих навчати. Та чого мені втікати від вас? Від смерти не втечу, вона найде мене всюди, а грецькій молодіжи найкрасшу науку лишу, як покажу їй, як умирається за вітчину. Лише хлопця моого рад би я післати до Акарнанії, він іще малий, хісна досі з нього ніякого не було; нехай виросте, тоді буде бороти ся за рідну землю, пімстить кривди Геляди і мою смерть, однако він з моїх уже останній одинак остав ся.

Розмову перервав звук труби. Леонід скликував вождів і військо у раду.

Лісовою долиною мандрували якісь люди. Два з них були слуги в простих трібонах із сірої вовни, а два молоді ще й гарні лицарі. Очі лицарів були перевязані білими платками, а слуги вели їх за руки. Були се лицарі спартанські, Арістодем і Еврит. Вислав їх був Леонід, щоби десь у місті лічили свої хорі очі, а також щоби шукали підмоги термопільським борцям. По причині болячих очей лицарі в день спали в холодній печері, а тепер у місячну ніч мандрували під проводом своїх слуг.

Ідучи, завели між собою розмову:

Сумно було мені лишати табор та прощати нашого Леоніда. Сумно, немов би я прощав вожда на завсіди, — говорив Еврит.

І мені також не весело, — відповів Арісто-

Арістодем.

дем. — Перси гинуть, як мухи, та з наших мабуть та-
кож ні один живий не верне з Термопільського про-
валу. Дивно мені, що Леонід усе такий розумний вождь,
рішив ся боронити провалу з так малим військом. Він
немов би умисно шукає смерті.

Ти вивчив ся в Йонії мудрувати, Арістодеме, і се
зіпсувало в тебе душу. Я Спартанець, звичайний собі
вояк, знаю лише те, що коли ворог наступає, треба
його спинити, загородити йому дорогу хочби нашим
трупом. Колиб так не ті прокляті очі, я на хвилю не
лишив би нашого війська і поки можу удержати спис
у руках, боров би ся з Персами, а коли Мойра прису-
дить, що згинути треба, то згинув би; однака від
смерті не втечу, ні не заховаю ся, се для лицаря най-
красша смерть у боротьбі. Хиба ж се роскіш, як дід
лежить біля печі, стогне, кашлає довгі літа, поки ми-
лосердний Танатос не забере його до країни Ада? Сто раз красшій ліпше згинути від меча, чи від списа
в полі. А на Анаксандрідового сина не кажи мені ні
слова. Він бореться все між першими і він з усіми
ляже головою, як треба буде гинути. Скаже ж не бойот-
ський жебрак, що хоче вижебрати у варварів вітчину,
ні не фенікійський крамар, що хоче її виторгувати. Ле-
онід варт бути з роду Геракля!

Горячка з тебе, Еврите! — сказав Арістодем. — Я знаю, що ти щирий Спартанець і відважний жовнір, але й самолюбний ти! Нікого не бачиш за собою. Як би так у мене не було родини, я не жалів би житя і я
вмів би вмерти не гірше від тебе, а хочби і від самого Леоніда. Та в мене жінка й діти, та в мене є стара
мати. Чи подумав ти коли про те, Еврите, що буде з нашими жінками і дітьми, коли нас не стане? Мечі і груди мужів се однінока оборона Спарти, а коли ми ляжемо головами і не задержимо ворогів, чи оборо-

нять Спарту й себе наші жінки й діти? І в тебе є родина, Еврите. Чи подумав ти коли, що буде з твоїми дочками, як попадуть у варварську неволю? І в тебе, Еврите, є старенька мати, перед якою хилять ся чола мужів, а яку тоді може варварський раб буде бити батогом, як у неї не стане сили обертати жорна. Ні! Я й думати не можу про таку долю для моїх найлюбійших!

Тепер знов ти горячиш ся, Арістодеме! — Коли Спарті судила доля загибель, і Спартанки згинути мусять. Я люблю з серця жінку, діти і стареньку мою маму, та коли треба буде вмирати, і вони згинути мусять, бо ніхто не вічний, хиба щасливі боги. Не підуть наші жінки ворогам на наругу і не нам тут у полі журити ся за жінки та діти. В місті остали мудрі геронти, що в тяжку останню хвилю дадуть їм приказ і добру раду. Осталася там і Леонідова Горгона; вона до неволі не піде, а її примір буде для жіноцтва тим, що примір Леоніда для мужів.

Знаю я наших Спартанок. Ось моя сестра Теана покляла ся своєму мужеви, що убє себе й його маму тоді, коли вже не зможе оборонити себе від ворогів; і вона те зробить, бо у неї серце із зеліза. Та не всі такі. Чи буде в силі моя жінка відрубати ясні головки малих діточок? Я й сам не знаю, чи був би в силі, хоч знаю, як страшне жите в неволі. Моя добра Ельпініка не зможе і в найгіршу хвилю убити своїх дітей.

Ти розкис як баба, Арістодеме, а хоч твоя Ельпініка є дочкою моєго стрийка і хоч вона гарна як золота Афродіта, я її ніколи не міг стерпіти з її солодким усміхом та плаксивим співом. Хоч вона в Спарті вродила ся і хоч із нашого роду, та вдача в ній мягка, варварська, просто рабська, а ти при ній розкис зовсім. Не така то була твоя мати, поки літа не

зломили її силу, або й сестра твоя Теана; перед цею то сама голова схиляється мов перед Атеною, чи швидкою Артемідою. З сина також доховаєшся потіхи; моя мати каже, що він зовсім похожий на твоєго батька Лізімана з часів, як сей був молодим іреною! — прихвалював Еврит, бо завважав, що перші його слова про Ельпініку обидили товариша. Вояк не вмів брехати та не хотів докучати другові.

Арістодем обидився і умовк та довго так ішли мовчки, аж із бічної стежки показалися два мужі, що між собою провадили невеличкого хлопчину, який тихо плакав.

Здорові були, лицарі! — поздоровили прохожі Спартанців.

Здоров був і ти, Мелете, сину Клеомброта! — відповів Арістодем, пізнаючи по голосі бесідника. — Куди тобі дорога і хто такий з тобою, що так плаче?

Я вертаю до Акарнанії, а зо мною є син Мегістія, якому батько приказав вертати до дому, бо у нас також треба буде рук та мечів на оборону. Леонід сам приказав нам вертати, бо Мегістієви так вкинув у душу Апольон, що завтра день смерти тих усіх, що остануться у Термопілях.

І ви лишили вожда самого? — закликав Еврит.

Спартанці всі осталися з Леонідом; остав також Демофіль, син Діядромея, зі своїми Теспійцями. Тебанців рішили здергати на силу, бо вони такі покірні вівці, що могли би зрадити всіх. Усі інші союзники на виразний приказ Леоніда розійшлися.

Рано буде битва, — говорив горячково Еврит, — до рана ще міг би вернутися та помагати нашим. — Дамасе, — звернувся до свого старого гельота, — вертаймо зараз.

А твої очі, пане? — питав гельот. — Лікар казав, що втратиш зір, коли відкриєш очі при яснім світлі дня.

В царстві Ада очий мені не треба, — засміявся Еврит, — та в битві, думаю, що неодин ішце Перс ляже з моєї руки, поки згину. Вертаймо зараз. А ти, Арістодем, чи вертаєш разом із нами?

Я... я може ще верну... опісля, — сказав Арістодем нерішучо.

Еврит догадався, що Арістодем трохи погнівався на нього і не хоче разом повернати. Не питав уже і швидко пішов разом зі своїм старим гельотом.

Горячка з того Еврита, але щира душа і відважний лицар, — говорив Мелетос. — А ти що зробиш, сину Лізімаха?

Щож ти мені радиш, сину Клеомброта? — питав Арістодем нерішучо.

Я не знаю, що тобі радити, сину Лізімаха. Та на мою гадку вертати в Термопілі — се просто божевілє; якийсь зрадник мабуть показав Персам дорогу, бо пастухи бачили вже їх військо і по заду табору Леоніда. Мені здається, що таки ліпше втікати з житєм, бо наших рук і мечів треба буде вітчині на оборону перед варварським ворогом.

Купецький у тебе розум, сину Клеомброта, але і правда є в твоїх словах. А де є Мегістій?

Мегістій остав із військом Леоніда, лише хлопця вислав із нами, бо малий ще, слабий і нема з нього хісна в битві.

Я вже не побачу тата, — закликав із плачем хлопчина, — ні братів ще побачу вже, бо всі там остали. Лиш я один сирота піду між чужих людей блукати ся, замість бороти ся і згинути з лицарями.

Теана.

голоси дітий, ще раз побачити голубих очах Ельпініки і коли

Тихо, тихо, сину, — потішав його Мелєтос, — згадай, що ка зав тобі батько, що Грекови не вільно гинути так, як вівця. Ти своїми слабими руками не розібеш ворожого шолома, від твоєго меча ніякий варвар не впаде. Ти мусиш вирости і зміцніти, бо ти останній з роду Merictія, ти мусиш відплатити ворогам за смерть батька, братів, за недолю Геляди.

Хлопчина умовк, але плакав тихо. Арістодем слухав сеї розмови і пригадали ся йому його діти, пригадала ся жінка Ельпініка, все така люба й тиха. Жінка й діти, їх кохав Арістодем найбільше в світі, на згадку про них в його душі збудила ся безмежна туга, він бажав іші раз чути слова: „Мужу!“, „тату!“ Ще раз почути радісні чисті слези втіхи в голову. Мелетос сказав йому:

„Вертай з нами, сину Лізімаха!“ — він без слова пішов із ними.

*

Пізним вечером у саді біля дому Арістодема в Спарті зібрала ся його родина: Сестра Арістодема, Теана, молода, висока жінка, розказувала щось, мати слухала похмуро оповідання дочки, Ельпініка плакала, а дві малі донечки Арістодема пригорнули ся до бабки і налякані слухали оповідання тітки.

Чому ти плачеш, Ельпініко? — питала Теана братову. — Ти ще не чула найгіршого. Ти знаєш досі лише про смерть моєго Діенека і його братів. Прегарна була лицарська їх смерть; вони впали разом іще перед останньою битвою і їх поховали разом товариши. Слава їх остане на все в Спарті. Оповідав Мелетос, що сам Леонід заплакав на вид убитого Діенека.

А ти, Теано, — сказала злобно Ельпініка, — ти мабуть більше тішиш ся славою Діенека, як сумуєш по втраті мужа, хоч ніби ти так дуже його любила.

Більше я любила свого Діенека, як ти можеш когось любити! — відповіла спокійно Теана. — Вся слава є Діенека, а твій є лиш біль та жаль. Та годі плакати, як гельотка, як рабinya; не хочу я додавати торя біdnій матери Діенека, що за всіми синами плаче.

Десь про всіх є новини, — говорила Ельпініка, — лише про Арістодема нема. Часом здається ся мені, що він живе, верне, що я його ще побачу, а часом жаль душить, що бою ся думати, згадувати. Та все я маю надію, що боги добрі не відберуть мені моєго доброго мужа, Він верне, мій Арістодем!

Все „я“, „мій“, — сказала гірко Теана. — Ти, Ельпініко, не бачиш світа за собою. Ти певно й не чула, що Пантіт повернув.

Повернув? — закликала радісно Ельпініка. — То є такі, що повертають? Чи ти може бачила його, Теано?

Він повернув та спартанська старшина прогнала його з міста як утікача, жінка його не пустила в хату і він із розпуки повісився в огороді.

Проклята! — закликала пристрасно Ельпініка; — що чужі суді осудили його, се річ їх совісти, але вона його жінка! Се звірюка люта, не жінка!

Тихо, Ельпініко, — сказала вдова Лізімахова: — жінка Пантіта не могла гостити втікача, а може і зрадника. Вона послухала права, як годить ся Спартанці, а ти не говори зле про нещасну, бо вже її досить покарала доля.

Не досить! — закликала Ельпініка з дитячою впертістю. — Не досить для неї ніякої карі за її лютъ, не жіноче серце! Як вона могла прогнati мужа від порога його хати, хоч знала, що присуджує його на смерть?

А ти, Ельпініко, що зробила би, як би АрістоDEM повернув так, як Пантіт? — питала Теана.

Я бачила би в нім лишень мужа, що повертає до мене.

Суді присудили би його на прогнане.

Се суді, — сказала вперто Ельпініка, — але не ссрце жінки. Як суді його осудять і проженуть із міста, я піду за ним і в хвилях горя тішити-му його моєю любовю...

Мовчи, — сказала грізно Теана. — Мовчи! Коли він затужить за втраченою вітчиною, за честю, за славою, ти будеш його розважати, пригадуючи йому його „кривду“. Мовчи, Ельпініко, бо станеш мені ненавистнішою від паршивої собаки, хоч ти дружина АрістоDEM і мати Арістона, якого люблю як рідного сина!

Через таких мягких жінок, як ти, мужі забувають за честь, за славу, стають бабами... Як би так Спартанцеви треба було жінки, щоби його по собачому любила і по собачому не бачила нічого поза своїм паном, то він таку може здобути де бранку, чи просто купити за гроші. Любов рабині — продажний крам. А ти, мамо, що сказала би, якби Арістодем повернув так, як Пантіт?

Я й подумати не можу про те, щоби син моєго Лізімаха так повернув до Спарти! Се не можливе. Хоч серце не добре віщує мені. Ти щось чула, Теана; я ще не бачила тебе такою, ні не чула, щоби ти так. багато говорила, як нині.

Говорю, щоби не думати, бо сором душить мене Арістодем живе, він лишив вожда і військо та пішов кудись. Він може ще нині поверне сюди.

Стара Спартанка зойкнула і заховала лиць в руки, а Ельпініка закликала радісно:

Арістодем живе! поверне! Та мабуть ми мусимо забирати ся геть із Спарти! — додала сумно.

Хто й куди забирати ся ме із Спарти? — питала суворо Теана. — Куди відходити-ме вдова Лізімахова із його хати?

То я піду за Арістодемом, я й отсі малі. Хто-б иого не осудив, моя любов його не осудить.

Твоя любов? Від твоєї любови змякла воля Арістодема, як віск від тепла. Твоя любов, туга за тобою довела Арістодема до того, що став утікачем. А тепер ти підеш за ним і повиснеш йому мов камінь за плечима. Як раз тоді, коли йому треба багато сили, щоби знов здобути честь, утрачену через твою любов та тугу за тобою! Бо Арістодем був ширим спартанським лицарем і був би остав таким, як його батько. якби

не отся любов. А ти, мамо, мусиш зібрати всю силу волі, хоч як тяжко тобі буде.

Тяжко, доню, — сказала вдова тихо, — се най-тяжша хвиля моєго житя. Арістодем, мій любий, мій одинокий син! Чи я думала коли, що він наведе сором на дім своєго батька, на чесне імя своєго роду, він, що все був такий добрий для мене! — О, Зевесе! о боги безсмертні!

Мамо! — говорила Теана сердечно і рішучо разом. — Мамо! Згадай тата, чи не була ти горда з його чесного житя і геройської смерти, чи не шанували тебе Спартанці як жінку, як єдну Лізімаха героя? Пригадай собі, мамо, як він тебе кохав, як ти була з ним щаслива! Пригадай собі, мамо, день твоєго весілля, як батько віддав тобі разом із ключами і честь своєго дому в руки! І досі ти вірно стерегла дому і чести батька. Нині батька вже нема, лише зброя його висить біля домашнього престола, зброя, на якій засохла його кров. І нині біля сеї зброй сяде втікач із поля, який завтра може стане зрадником вітчини, бо від одного до другого недалеко. Безсильна тінь батька дивити ся ме, як в його домі шанують того, хто навів сором на чесне імя Лізімаха, на славу, куплену ціною лицарської смерти батька! Кріпи ся, мамо! Думай про тата.

Стара Спартанка плакала тихо.

*

З поміж дерев, крадучи ся мов злодій, висунув ся якийсь чоловік. Собаки пізнали його, бо не обізвалися на його появу, а він відомими собі стежками прийшов аж перед хату.

Арістодем! — закликала Ельпініка і заховала за-плакане личко на широкій груди мужа.

Тато! наш тато! — кликали радісно діти і пригорнули ся до батька.

Через коротку хвилю Арістодем був зовсім щасливий, обіймаючи своїх любих по довгих днях роз-

Обід у Спартан.

лукі. Та хвиля щастя швидко минула, скоро лише Арістодем побачив матір і сестру, що стояли біля дверей дому. В місячнім світлі бачив бліде лицє і грізні очі сестри та слези, що падали з очей старої Спартанки.

Мамо! — закликав Арістодем, а жаль душив його голос.

Я тобі вже не мати! — сказала тихо стара Спартанка. — Я не мати втікача. Іди геть від мене!

Голос Лізімахової вдови тримтів, він не був лютий, ні грізний, та була в нім безмежна розпука людини, що тратить усі свої надії, всю свою любов.

Іди геть! Ні в Спарті, ні в домі Лізімаха нема місця для тебе.

Мамо! — закликав із розпукою втікач. — Я піду, я знаю, що я йти мушу, але ти скажи мені хоч добре слово на дорогу.

Я не маю доброго слова для тебе, що був моїм одиноким, моїм найлюбійшим сином. Нині ти вже не мій син, ти втікач, іди геть!

Піду! Та нині ще війду в дім, що був колись моїм і ще моїм є! — закликав Арістодем рішучо. Його лице в сю хвилю було похоже на лицє Теани. — Війду під дах і побачу збрью моєго батька, поки піду геть і на все.

До сей хати не війдеш, хиба що на силу відтягнеш мене від дверий! — сказала тихо та рішучо Лізімахова вдова. — Ключ від сей хати віддав у мої руки мій муж Лізімах, у мої руки віддав честь свого дому і поки я живу, не дозволю, щоби під сей дах війшов утікач, чи може зрадник вітчини. А як ти піднесеш руку на мою сиву голову, прокленуть тебе безсмертні боги...

Арістодем простягнув руки до матери:

Мамо! — закликав. — Як тобі не жаль мене, то глянь на отсі голови моїх діточок. Ти їх так любила, отсі біdnі невинні діти! Чи ти можеш прогнати їх батька без одного доброго слова?

Бабшо! Будь добра для тата! Не гнівай ся! — закликали діти і покидаючи батька, пригорнули ся до вдови.

Грізне, сумне лице старої Спартанки подобріло та в ті хвилю зазвенів сильний голос Теани:

Че слухай їх, мамо! Вони мов собачата лижуть руки, що їм дають пестощі та страву і не думають, чи се руки героя, чи зрадника. Геть, малі! без вас обійдеться!

Діти злякали ся і втекли до хати. Ельпініка ридала на весь голос. Вона мабуть і слова не чула з того, що говорили її муж і свекра.

Арістодем дивився перед себе мов налякане звіря, ажінці сказав тихо третячим голосом:

Я піду! Прощайте! Прощай і ти, Ельпініко моя! Поклич дітей, нехай їх іще раз побачу і попрощаю.

Ти куди, Арістодеме? — закликала наляканна Ельпініка.

Між Спартанцями нема місця для мене, та вояк придадеться в Геляді. Як лиш мої очі поздоровіють трохи, піду шукати чесної смерти, коли не вмів чесно жити.

Ти не підеш без мене! Я не дозволю тобі вмерти! Я піду за тобою! — кликала Ельпініка.

Смерть не є нещастством, Ельпініко, — сказала Лізімахова вдова. — Смерть від богів і ніхто не втече від смерті. В бою погиб мій муж, батько і брати. Я просити му безсмертних, щоби тобі, Арістодеме, дали красчу смерть, як жите.

Я не дозволю йому йти на смерть! Я задержу його! Я піду за ним!

Лиши ся, Ельпініко, — сказав Арістодем: — У мене нема іншого даху для тебе, як отсей.

Ти згинеш! Ти підеш у бій по смерть! — кликала з розпукою Ельпініка. — Лиш я, лиш мое кохане задержить тебе від безодні, в яку гонять тебе люті спартанські закони та камінні серця твоїх найблізших. Не жури ся, Арістодеме, що не маєш даху для мене. Весь світ є Зевесів. Я піду за тобою і таки десь найдемо захист. Я не бачу в тобі втікача, ні зрадника, як вони, лишень бачу мужа, якого кохаю. Хочби прокляли тебе всі люди і безсмертні боги, мое серце тебе не проклене. Я вірно піду за тобою всюди.

Поведи його, Ельпініко, просто в перський табор! — сказала Теана. — Там найдеться для вас захист, а для тебе ще й шайбса, бо там шанують рабську любов жінки таку, як твоя, собачу любов до свого пана, любов, що не знає ні вітчини, ні богів. Арістодем із таким численним табором, із тобою та дітьми, в бій не піде; він остане живий, як лише здасться на перську ласку. Може позначати його трохи на уях, як Тебанців, та се нічого, скоріше його відшукавеш, коли згубить ся тобі. І наші гельоти значать переду на уях.

Страшні, болючі твої жарти, Теано, — сказав Арістодем, але і правда є в твоїх словах, хоч нема в тебе серця, ні милосердя для нещасних. Ніяк мені забирати жінку й діти з собою. Прошай, Ельпініко моя! Попрошай від мене діти!

І швидко пропав між густими деревами, а за ним попісся третячий голос старої Спартанки:

Прошай, нещасний мій сину! Нехай боги ведуть тебе по добрій дорозі.

Ельпініка ридала, її голосіння мішалися з проклонами. Розпуха її була пристрасна, а заразом якась дитяча.

Теана була на погляд спокійна, та в душі її кипіла буря. Без одного слова відійшла вона від жінок у сад, сіла там під старою, величезною оливкою і думала. Арістодем був її одиноким братом і вона кохала його тихо, без зверхних ознак, та горячо і глибоко, як уміють лиш такі сильні та горді душі! Теана пригадувала собі, як то колись батько приказував їм любити ся взаємно і Арістодем додержав слова; він усе був добрий для малої сестри. Не було їй кривиди в хаті брата, і мужа вибрала собі по своїй волі, хоч Арістодем не дуже любив Дієнека. А вона, Теана, як додержала те, що прирекла батькови колись? Теана розуміла, що лише рішучі, тверді, мужеські слова матері розбудять мляву волю Арістодема, що всякі жалі та нарікання можуть його лише дальше зіпхнути по ховзькій дорозі торгів із честю, та жаль їй було, що сей любий, сей добрий брат відійшов від неї з жалем у душі і що він думає може, що вона, Теана, на те прогнала його з рідного дому, щоби загарбати майно його дітей! Він пішов і не верне, а вона ніколи не найде нагоди пояснити йому, чому вона була така сурова, така жорстока. Так думала Теана, сидячи на низькій лавочці, що вінцем окружала величезну оливку. Сиділа тихо і не бачила, що до сеї деревини прийшов Арістодем і з другої сторони грубезного дерева став вязати на галузі ремінь. Він був зворушений; бліді, трепетячі його уста шептали:

Прогнали мене з цього дому, та я проти волі всіх
остану тут на все!

Коли вже приладив ремінь, став молити ся до
Апольоніа:

Апольоне! Ти все був добрий для моєго роду!
Покажи мені великий, дельфійський боже, мою дорогу,
покажи мені волю богів яким знаком.

Було тихо.

Батьку мій! — закликав Арістодем. — Чи ти бачиш мою страшну муку?

Отсі голосні слова розбудили з тяжких думок Теану. Вона встала і побачила брата.

Що ти задумав, Арістодеме? — сказала суворо. — Чи на те ти втік від лицарської смерти, щоби тут зі своєї руки згинути смертью злодія?

І знов ти, Теано? Ти завсіди стаєш мені на дорозі!

Ти кликав батька, Арістодеме, і з волі батька, чи з волі богів я все стаю на дорозі, що веде до нечести і задержую тебе, Арістодеме! Арістодеме, що ти наробыв? Чи думав ти про свого Арістона тоді, коли втікав із Термопіль?

Не думав! — сказав похмуро Арістодем. — Я думав лише про малих, про Ельпініку. Арістон сильний, відважний, не згине в світі; він дасть собі раду всюди. А про тебе, Теано, то я й думати не смів; я знате, що хочби всі мені простили, ти не простиш мені ніколи.

Я жінщина, вдова і не мене тобі треба бояти ся, Арістодеме! Та ти загадай Арістона, бо ти покривдиш його найбільше. Від нашого батька ти дістав чесне, всіми поважане імя, та такого вже не віддаш своєму синовій. Арістон варт звати ся найліпшим, бо він один із найліпших молодців Спарти, а тепер він мусить іти до чужого краю. Ти не лишень себе, але й його осудив на скитанє по чужині. Ти нашій Спарті забрав двох вояків як раз тоді, коли ворог близько, коли їй треба людий на оборону. Тобі жаль було, що Ельпініка й діти плакати муть, а не жаль було погубити останнього мужа з роду Лізімаха! Чи подумав ти, що сей хлопець, один із найкрасших молодців Спарти, зле-

дашіє і може стягне на себе ще гірший сором, як ти; бо страшне є житє без надії на будучність, жите мандрівця-наємника для того, що був вільним, що був одним із найліпших між своїми.

Я про те не думав! — сказав тихо Арістодем.

На те, щоби піддержати слабу билину Ельпініку, ти підрубав сильного дуба Арістона, як раз тоді, коли вітчині треба сильних, а тепер ти ще хочеш лишити Арістонови соромний спомин на батька боягуза, що зі страху погиб із власної руки смертю нікчемного злодія?

Щож я маю робити? — питав бідний чоловік. — Мені остає лише одно: смерть.

Я, мені, і плач, се зовсім на бабський лад твоєї Ельпініки, — сказала знов суверо Теана. — Чи ти, Арістодеме, нічого вже й нікого не бачиш, лиш себе?

А що-ж я робити-му, Теано? — питав тихо Арістодем.

Призвати сам перед собою, що зробив зло, і те зло направити. Ти не найгірший був із спартанських лицарів, руки в тебе сильні і серце було спартанське, поки не спопеліло від жіночої любові твоєї Ельпініки. Ось вороги всю Геліаду залиши мов та весняна повінь; муж голпліт має просту дорогу перед собою. Боги дали тобі силу, в тебе в руках спис та меч, вибори собі вдруге дорогу до рідної Спарти, під рідний дах. Здобудь собі нову славу в боротьбі за рідний край. Верни Арістонови батька, мені брата, а на шій мамі сина. Вертай до нас, Арістодеме, та гордо і сміло, не як злодій по ночі. А як ти не вернеш, то нехай поверне спомин про тебе, з якого твій син буде гордий так, як ти зі спомину про нашого батька.

Теано! Ти мені більше дала, як сама думаєш, ти

показала мені мету житя. Через тебе говорив наш батько, а може й сам Арігротоксос *).

Кажу тобі лиш те, що сказав би наш батько, як би тут був. Іди вже, Арістодеме, і повертай до нас, хочби як спомин, як тінь.

Арістодем випрямився:

Поверну! — сказав твердо.

Пригадуй собі честь нашого батька і твоєго Арістона; нехай згадка про них веде тебе по добрій дорозі.

І згадка про тебе, Теано, бо я аж тепер бачу, що лиш ти юна вміла мене любити!

Арістодем пішов. Теана аж тепер заплакала. Вже вільно їй було бути лиш сестрою та по жіночкі плакати. Вона знала, що попрощала брата на завсігди.

Не плач, тітко, не плач! — сказав хтось біля неї.

Арістон! А ти звідкіля тут?

У нас уже нині рано були не добреї вісти, — говорив Арістон, а голос його третмів. — Уже нині товариші глумливо розпитували мене за батька. Я відчував недолю, аж вечером не міг уже витерпіти і викрався сюди, щоби у вас розпитати. І тут сам чув від цього проклятого чоловіка...

Не зви так, Арістоне, своєго бідного батька! — сказала тихо Теана. — Він нещасний...

Він нещасний через свої гріхи, по своїй добреї волі, та за що ридає юна стара бабіця? За що я втікати мушу з рідного міста і рідного дому? За що ти сама, тітко, ридаєш так гірко? Не за наші гріхи караємося ми всі. Та моя доля вже найгірша: Лізімаховій удові люди забудуть, що була матерю Арістодема втікача. Перед Діенековою вдовою люди хилитимуть

* Апольон-Срібнолукий.

голови, як перед удовою по однім із найхоробрійших тернопільських борців, лиш я як злодій, криючи лице, втікати буду з рідної Спарти, щоби десь як наємник покласти голову за нерідну вітчину!

Будь мужем, Арістоне! — говорила Теана і поклала руку на кучеряву голову хлопця. — Будь мужем, ти і на чужині можеш визначити ся, та опісля вернутися до Спарти.

Будь мужем, Арістоне, — обізвав ся за ними голос старечий, — жите перед тобою, ти все ще можеш здобути. Слези остав для тих, що для них уже нічого нема на світі. Ти молодий; славу, майно, нову родину можеш собі ще здобути, а ось я вже всіх моїх синів пережила і на старості літ остану сама в пустій хаті.

Не останеш зовсім сама, мамо, — сказала лагідно Теана, — остане при тобі невістка, що тобі її привів твій Дієнек. Я на все остану тобі за дочку.

Щира в тебе душа, люба Теано! — сказала старенка і поцілуvalа невістку, — та се ти лиш нині так говориш. Так боги вже кладуть у серце чоловіка, що любов до покійних швидко забувається. Нині ти мені дочкою, бо разом зі мною плачеш за нашим Дієнеком, та нема такої могили, щоби на ній не зазеленіла нова надія. Ти, доню, молоденька, з волі Афродіти Гіменей розсвітить новий смолоскип для тебе, а я остану сама в пустій хаті зі згадкою про моїх синів-соколів, що там у Тернопільськім провалі лягли головами.

Боги створили чоловіка так, що голова в нього висше серця. А Зевес і Атена старші від Афродіти! — сказала усміхаючися сумно Теана. — Хочби коли жіноче серце забуло за любого мужа, Спартанка не заїде за Тернопільського героя. Де-ж ти, мамо, найдеш

мені хоробрійшого мужа від моєго Діснека? Я остану на все тобі дочкою, бо так приказав мені Дієнек, а з хати моєго мужа забере мене хиба Танатос у царство Ада.

Обі жінки пригорнули ся до себе і заплакали, згадуючи термопільського борця, що був одній сином, а другій мужем.

Чому я хоч не можу так плакати, як ви? — сказав Арістон. — Чому мої слези такі, що мені треба стидати ся їх?

Бідний ти, хлопче! — сказала мати Дієнека, — та світ широкий перед тобою. Як не в Спарті, то в іншім краю ти можеш здобути собі майно і славу, заложити нову родину. Жите перед тобою.

Чи ти не розумієш того, бабцю, що я її кохаю, її, мою Спарту, що я для неї бажав усе бути найліпшим, що я її бажав віддати всю мою молоду силу, що я від неї бажав здобути славу? А тепер, коли треба рук на оборону Спарти моєї, я мушу покидати її. Не треба мені майна, не треба мені слави десь на чужині. І родини у мене не буде, бо-ж мій син не буде Спартанцем, як я оженю ся де на чужині. Не як наймит за гроши, чи славу, я бажав бороти ся, але як син за матір, за мою Спарту, а нині... — Зворушене здушило голос хлопця, в безсильній розпуці заломив він руки, а Теана пригорнула до себе його чорну, кучеряву голову і не могла сказати йому ні одного слова потіхи.

Ти бажаєш остати в Спарті, Арістоне, хоч і як тяжко буде тобі тут жити? — питала задумчivo вдова, — і щоб не було, бажаєш боротися за рідну землю?

Так! — сказав твердо хлопець. — Хочу згинути за Спарту, коли мені не можна жити для неї.

Старенка думала хвилю, а вкінці, поглядаючи з любовию на невістку її небожа, сказала:

Ти останеш у Спарті.

Як? — питали одним голосом Теана й Арістон.

Сини мої усі погибли за вітчину, — говорила старенька, — мій муж був останній зі своєго роду і я осталася сама на старости літ. Піду до старшини просити, щоби мені дозволили прибрати собі за сина молодого Спартанця і вони не відмовлять матери, що всіх синів віддала Спарті. Сином моїм будеш ти, Арістоне!

Арістон обняв коліна старенької і горячо цілавав її руки.

Яка ти добра, мамо, яката добра! — шептала Теана. Стара Спартанка усміхала ся крізь слези.

*

Через рік багато перемінило ся в родині Арістодема. Лізімахова вдова постаріла ся, вона стала похмуря і непривітна та часто плакала. Посумніли й веселі колись діти; вони стали якісь боязливі, ховали ся від людей. Та найбільше слідів лишив сей рік на лиці Ельпініки. Краса жінки Арістодема зівяла, пропала, очі її від плачу втратили свій блеск, а лицє її досі молоде, майже дитяче, показувало осінь життя. Лагідна, трохи дитяча її вдача також зовсім перемінила ся. Ельпініка стала люта, ненавиділа всіх і все, в її серці був жаль до людей і до богів. Любов її до мужа пропала, вона забула, як він її кохав, а відчувала лишені, що він був причиною всеї її недолі; ненавиділа вітчину, якої по правді не вміла любити ніколи, ненавиділа спартанських жінок, з якими колись так любила говорити, а від яких часто чула тепер прикрі слова, та вже найбільш з усіх ненавиділа Теану за те, що Дієнкову вдову загально любили і поважали в Спарті. Злоби Ельпініки не бояв ся ніхто, та отся злоба віл-

сувала ще більше людий від жінки Арістодема. Ельпініка вважала себе тим більше нещасною, що як усі слабі люди вона не вміла обійти ся без них, ні в гордій самоті терпіти. Їй треба було когось, щоби слухав її жалів, голосив разом із нею. Відчужена від людий Ельпініка виливала всі свої жалі, всю свою злобу перед своїми малими донечками і вони одинокі, яких любила ще жінка Арістодема, були може найбільш нещасні з усєї родини. Бідні діти чули лише жалі та проклони матери, їх молоді серця звикали до ненависті, а любити не було кого, хоч дитячі серця бажали любови. Вони були все самі, бо мами більше боялися, як кохали; з дітьми не товаришували, бабка була все така сумна та непривітна, а від тітки втікали, бо від матери чули, що вона недобра, люта жінка і бажає їм лише лиха. Боялися також малі дівчатка брата Арістона, що хоч і часто заходив до них, та ні з дітьми, ні з матерю не любив говорити; він звичайно сам ходив по саді та співав про діла давних лицарів; часом просив бабку, щоби оповідала про діда. Заходила також до них Теана, що тепер була злуковою між людьми та родиною Арістодема. Вона вміла на хвилю розігнати нудьгу, що оповила сей дім. І мати й Арістон ставали при ній байдорійші, а може й діти зуміла би була розважити, як би не те, що вони разом з Ельпінікою втікали від неї.

Одного дня зібрала ся родина в саді. Ельпініка з дітьми сиділа далеко від усіх і щось тихо розказувала їм. Арістон говорив із Лізімаховою вдовою.

Тяжко мені, бабцю! — говорив хлопець. — Доброта прибраної матери задержала мене в захисті між товаришами, та не привернула мені їх любови, ні пошани. Щоб я не зробив, усе обертається ся проти мене. Ось і нині були у нас перегони, інших побідників то-

вариші хвалили, а з мене сміяли ся і казали, що сил Арістодема вчасно вправляєть ся, щоби вмів утікати з бою. Отак усе. Я мовчу, та мені тяжко, тяжко!

Кріпи ся, сину! — говорила старенька, — не вважай на жарти товаришів, хоч і які вони болючі. У твоїх товаришів діточий ще розум; колись, як ти здобудеш собі славу в правдивім бою, замовкнуть твої вороги.

Я знаю се й терплю, а як уже не можу, то втікаю сюди, хоч і тут у вас не вессло.

І не добре робиш, що втікаєш та показуєш товаришам, що вважаєш на їх пусту бесіду, — сказала Теана. — За тобою нема ніякої провини, а боги на тебе дали тобі силу, щоби ти боронив ся. Ось я прийшла закликати вас усіх на агору^{*)}), послухаємо про плятеську побіду. Ну, Арістоне, мамо, годі сидіти все в хаті та думати лише про свої журби!

Лиши мене, Теано! — сказала тихо вдова, --- розкажеш мені опісля все.

І ти, Ельпініко, ходи з нами!

Женщині без мужа найкрасше сидіти дома! — сказала прикро Ельпініка. — Та тебе, вдово Дієнекова, більш займають діла мужів, ніж жіночі.

Се правда, що тобі, Ельпініко, красше сидіти дома, бо ти в лицарських ділах бачиш лише діла жінчин; мені, як Спартанці, трябва знати про те, що кохали і за що згинули мої найлюбійші. Ходи, Арістоне! І ви, мамо, на сей раз ходіть із нами! — просила Теана сердечно.

На агорі зібралися спартанські громадяни, щоби послухати про побіду. Арістодемова родина прийшла трохи пізно, вістун покінчив уже опис битви під Плятесами та проголошував імена тих, що визначили ся. Голосно над головами юрби летіли слова:

^{*)} Ринок.

...Найбільше визначив ся Арістодем, син Лізімаха,
Спартанець...

Чи се може бути, Теано?

Так, се правда, я вже про те чула і на те при-
кликала вас сюди, щоби й ви чули прилюдну похвалу

Спартанські воїни.

Арістодема. Вже ніхто не сміє тобі, Арістоне, докоряти згадкою про батька, бо сей не лиш погиб як лицар в обороні вітчини, але й був між тими, що найбільше визначилися в славній плятейській побіді.

Арістодем погиб! — шепнула тихо стара Спартанка. — Ледачо жив, та гарно погиб. Лиши мене тепер, Теано, се-ж така новина!

Теана бачила, що мати хоче остати сама зі своїми думками і дозволила їй іти, а сама остала ще з Арістоном на агорі.

Хто з Діенековою вдовою? — питали люди. — Чи є в неї менший брат?

Ні, — відповів хтось, — се син Арістодема, гарний молодець, сильний.

І нічого дивного, се син Арістодема з під Плятей, та внук старого Лізімаха. Добрий лицарський рід!

Молодому хлопцю, що досі ховався від людей, що стидався спомину про батька, мило було слухати таких слів. Спарта ставала йому ще близша, любійша, а всі Спартанці рідними братами. Він тепер любив і батька, що там під Плятейми поклав буйну голову, і все рідне. Жаль його щез, як роса від сонця. З давнього остала в нього лиш жадоба визначити ся, бути достойним діда й батька!

Хайре, Теано! — обізвався за ними поважний жіночий голос.

Хайре, дочка Клеомена, — відповіла Теана, з поважанням витаючи королеву.

Утішила мене вістка про те, що твій брат так визначився. Я все вірила, що він був щирий Спартанець, лишень раз дозволив себе спокусити лихому.

Не повіриш, дочка Клеомена, як я бажала, щоби те все вияснилося, — говорила Теана. — Його діти так багато витерпіли! Ось сей Арістон, син Арістодема, молодець, яких не багато в Спарті, а досі жив тут, як чужинець, просто не смів іти між людьми.

Спартанки ішли разом. Арістон остав трохи та ішов поруч із дочкою Горгони, молодою Ференікою. Була се молоденька дівчина, та ростом майже рівна молодцеві, очі у неї були темні, як ліси на Тайgetі, а лице супокійне й поважне, як у її матери. Не при-

вчений до товариства хлопець не говорив нічого, лишень дивився в землю.

У тебе є сестри, сину Арістодема? — заговорила вкінці дівчина. — Знаю се від Теани та я досі не бачила їх.

Вони не могли, не сміли...

Молоді Спартанки не сміють відчукувати ся від спартанського життя; будемо тішити ся обі з мамою, коли вони прийдуть до нас разом із дочкою Лізімаха. Ось рожі, вони у час найкрасші в Спарті; передайте їх сестрам та поздоровіть їх від мене.

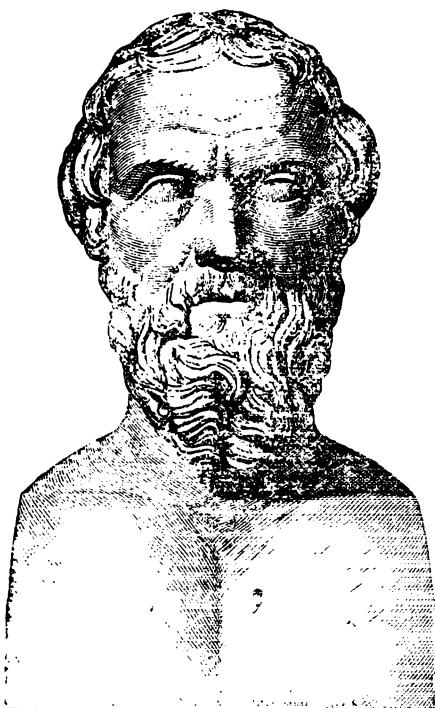
Посилаєш дівчаткам цвіти, Ференіко? — сказала, жартуючи Теана, — а що є в тебе для самого Арістона?

Не нам, дівчатам, давати дари мужам, — відповіла спокійно дівчина. — Я лиш бажаю Арістонови, щоби він був усе між першими лицарями Спарти, а як прийде згинути, то щоб погиб так, як мій батько Леонід та його батько Арістодем.

Арістонови мило було чути ім'я свого батька, злучене з іменем найблагороднішого лицаря Спарти. Він підніс склонену досі голову і горячим поглядом обняв сірі мури рідного міста; опісля хвилю задержав очі на високих, поважних Спартанках: Горгоні й Теані, а вкінці на прегарній голові молодої дівчини. Через голову молодого чоловіка перейшла гадка, що отся його люба вітчина має для нього величезний скарб — серце спартанської жінки.

Конець.

Поворот Арістодема.

Геродот.

Сумний був Рим по битві під Каннами. Жите міста мов завмерло, по широких вулицях не видно було прибраних у тоги громадян, ні не чути було свободіної розмови, лишень невільники в темних опанчах мовчки і швидко переходили тихими вулицями. Майже в кождім домі плакали, майже в кождій родині погиб хтось у тій страшній битві, в якій лягли головами 70.000 людей, весь цвіт римського війська. Сумні вісти, що наїздник зближається до міста, тривожили тих, що ще остали, жінок та дітей. Посумнів також веселий колись дім при „святій“ вулиці, бо там у тихій кімнатці від города лежав тяжко ранений в битві старший син господаря Публій. Молодець був завинений у біле полотно, лишень гарна голова з енергічними рисами лиця і одна рука була свободіна. З кімнатки недужого саме вийшов лікар та всунувся раб зі звоєм пергамену в руках. Мілим, звучним голосом став він читати комедію Арістофана „Жаби“. Та молодець порушився нетерпільно:

Не те, читай Іліяду, про смерть Патрокля та жаль Ахіля.

Не можна, — сказав раб.

Не можна? Чи вже й ти хочеш мені приказувати? — закликав грізно молодець, а його чорні очі спалахнули гнівом.

Не можна, бо... бо Іліяду забрав... пан... Люцій, — зойкнув наляканий раб.

Недужий стукнув у мале клепало, що лежало на його постелі; до кімнати війшов інший раб.

Поклич мені зараз Люція! — приказав молодець.

За хвилю до кімнатки недужого увійшов хлопчина з мілим, привітним лицем.

Чи ти, Люціє, забрав мою Іліяду, як каже Глявк?
— питав недужий.

Хлопчина побачив налякані очі раба, йому стало жаль його.

Я, Публіє, не гнівай ся, я не думав, що ти заходеш її нині читати.

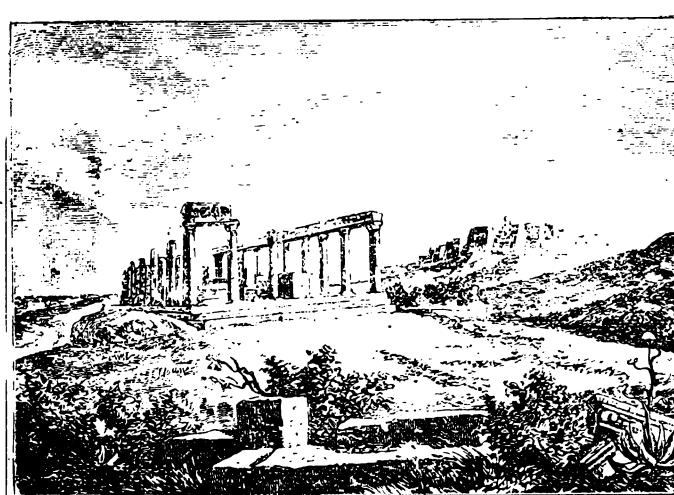
Щось воно не так, як ти говориш, Люціє, мушу я з тобою поговорити. А ви геть! — показав рабам двері рукою.

Не обманіш мене, Люціє, — говорив Публій, коли остав сам із братом. — Я бачив, як ти переглядав ся з Глявком. Кажи правду, чому ви сховали мою Іліаду?

Бо, бо, — сказав наляканий трохи хлопчина, бо Глявк казав, що ти все приказуєш читати про смерть Патрокля та гнів і розпнуку Ахіля, а лікар каже, що се дразнить тебе. Не гнівай ся, Публіє, ми всі тебе любимо і я й лікар і Глявк. Не гнівай ся, се для твоего добра! — говорив дитячим голосом Люцій і ніжно гладив по руці грізного брата.

Публій усміхнувся.

Не дивно мені за них, — сказав, — вони люблять мене по своєму, та не розуміють мене; вони раби. Але ти, Люціє, ти хоч іще дитина, та мій брат і Римлянин, ти мусиш мене розуміти, що те, як вони говорять „дразнене“ держить мене при житю. Подумай, Люціє, чи міг би я повернути сюди, пережити те все, що витерпів і що бачив, якби в мене не було духа і бажання жити, а чи бажав би я жити, якби так думав, що Рим мій остане на віки рабом Карthagіни? Чи лише для того, щоби жити, як слуга варварів, я тут лежу,

Руїни Карthagіни.

як стара баба і слухаю скучного діда раба? Ні, Люціє, нам не треба плакати, як дітям, та шукати забуття, втікати від болючих споминів, ні! Нам треба жити, не зібувавши ні на хвилю, що ми довжні ворогам відплату. Повір мені, Люціє, що якби так я думав, що для нас уже ніщо не може змінити ся, то я сеї хвилі зірвав би отсі перевязки. Ні! я поклав би голову ще там під Каннами, нехай би варвари показали свою силу над мертвим, не над живим Римлянином!

Тихо, тихо, Публіє! — говорив Люцій милим, дитячим голосом, — як ти хочеш жити; то мусиш лежати спокійно, казав лікар...

Ах, сей скучний дід! — закликав Публій, — він

уміє лічити лише тіло, а я не худобина, в мене є ще дух, і отсей дух уже раз удержанав мене при житю; сам лікар чудував ся, що я так тяжко ранений міг іще повернути до Риму. Слухай, Люціє, і найсильнійше тіло без вільного духа не варт нічого. Ось як багато в нас у Римі невільників; якби так у них був вільний дух та сильне бажанє волі, вони вже давно стали би свободними, а з їх панів не було би й сліду. Та на щастє для нас, а горе для них, боги відбирають рабам половину душі.

Люцій сів на низькім стільчику біля постелі брата і сказав:

Я також радо читаю Іліаду, та не все її розумію; от хочби ті слова, що ти їх згадав, що вони значать, Публіє?

Вони значать, Люціє, що людина, яка годить ся на те, щоби жити в неволі, переходить із під власти бога під владу чоловіка; вона перестає бути свободним громадянином свого народа, тратить вітчину, а одиноким її добром стає користь, нажива. Вона зближається до стану худобини, неначе тратить половину душі. Не було би неволі, якби не було рабів, а не було би рабів, як би так у кожного чоловіка був сильний, вільний дух. Ось тому, Люціє, я не люблю рабів...

І нашого Глявка і добру стару Медею? — питав Люцій. — Я вважаю їх рідними, вони нас так люблять, а тебе, Публіє, не менше, як мене.

Саме за те, що вони люблять свого пана, я не вмію любити їх, ні не можу вважати рівними собі людьми! — відповів Публій похмуро. — Я не міг би полюбити пана свого.

А як би так він був дуже добрій для тебе? — питав по дитячому Люцій.

Добрий не може бути той, хто відбирає нам волю. Той, хто забере мені волю, остане на все ворогом моїм, хочби мені, як своїому слузі, віддав усі скарби світа і силу самого Юпітера. Моя воля, моя душа не продажний товар.

Ти більше бажаєш показати ся гордим та грізним, як справді ти є! — заговорив по хвилі Люцій. — В тебе серце жалісливе і для бідних людей. Ось учера як Гай Румілій розказував про жовніра, що його полонили варвари, я сам бачив слези в твоїх очах.

І не стидаю ся сих сліз! — закликав Публій горячо, — так, як не стидає би ся сліз, колиб почув вістку про смерть твою або нашого батька. Подумай, Люціє, сей простий римський жовнір, якого варвар бажав забрати живого в неволю, щоби показати свою силу над Римлянином, сей жовнір, якому звязали руки й ноги, він у ночі перегріз ссібі жили і помер як свободний чоловік. Не знаю, хто він був; Гай забув, як його звали, але хто-б він не був, у нього був вільний дух, він був правдивий Квіріт і я вважаю його рідним братом, бо я так, як він, рабом не міг би бути.

А як би так тебе на війні забрали до неволі? — питав знов по дитячому Люцій.

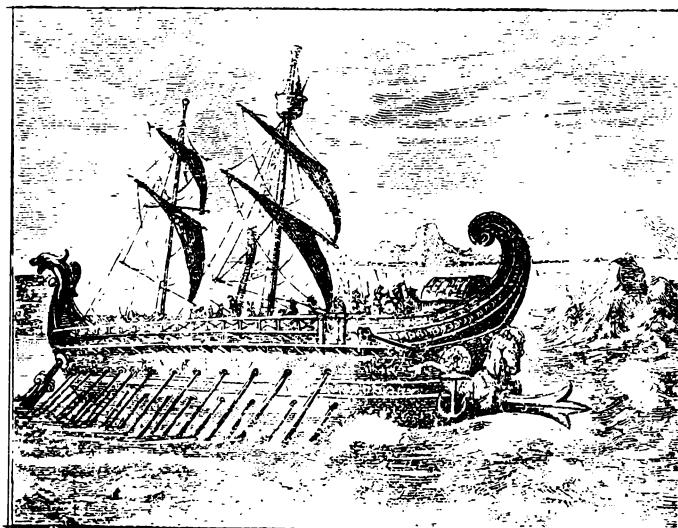
То я втік би.

А як би так тебе добре стерегли?

Ти чув уже вчера від Гая Румілія, що на одній дорозі сторожа нема... на дорозі смерти.

І ти вмер би? — питав наляканій Люцій.

Як би треба! — відповів спокійно Публій. — Та чого ти налякаєш ся, дурненький? Жовнір усе може згинути в битві, але й найгірший боягуз не сковаш ся від смерти, хочби не виходив ніколи за поріг своєї хати. А ти сам, Люціє, чи міг би ти слухати чужих

Римський корабель.

приказів, терпіти наругу, побої, лишень для того, щоби жити трохи довше?

На рухливім лиці Люція відбив ся жах, він думав хвилю, а опісля відповів поволи, надумуючи ся:

Як би так треба за вітчину в неволю, на смерть, як колись Регуль, то я... я... може відважив би ся. Але терпіти що дня наругу, стати невільником, то вже красша смерть. Хоч я, — додав, паленіючи під бистрим оком старшого брата, перед яким ніколи не вмів нічого затаїти, — хоч я бою ся смерти.

Бо ти ще дитина! — відповів лагідно Публій. -

Як будеш старший, як побачиш війну, пригнічиш до виду смерти, бо, мій Люціє, смерть ішле не найгірша з усього, що може зустрінути чоловіка. Я сам бажав смерти тоді, коли під Требією та Каннами бачив, як гинуло наше військо, як римські військові знаки забирали варвар. Тоді я завидів тим, що погибли, і бажав сам собі шукати смерті, та коли я згадав те, що чув і що вже сам бачив, отсі шибениці, на яких гинули римські громадяни за те, що боронили рідинні краї; коли згадав наших селян, що на своїй такі землі ховалися перед варварським наїздником, що боялися голосно говорити мовою своїх батьків, я тоді подумав собі, що Римлянинові не вільно шукати смерті як відпочинку, що мене, як і всіх Квірітів, жде важка праця, бо всі ті злочини варвара не можуть остати без карі.

І ти хочеш бути месником кривд нашого народа? — питав Люцій полохливо. — І хто тобі поможет, коли вже й самі боги забувають про нас?

Бог карає не громом, лише з одеськими руками, Люціє. Всі ми Квіріти мусимо бути громом у руках бога. Я не остану сам, зі мною підуть ті всі сенатори, патріції та еквіти, що досі на демашних сварнях тритили час і силу, і ті плебеї, робітники, ремісники, селяни, для яких хліба не стане, як його наїздник забере. Недоля і горе получить усіх в одну громаду, і ві зрозуміють, що вони Квіріти, що для них добра нема без волі вітчини.

Тверда віра звучала в словах Публія. Люцій що досі чув плач та нарікання, зачудований слухав сильних слів недужого брата.

Я вірю, що ти побідинці! — закликав горячо.

Як не згину! — сказав Публій і додав інше горячо: За кров, за наругу, за знищений край, за

смерть батьків і братів, віддам усі сили на те, щоби покарати варварського наїздника. Клену ся Юпітером, найліпшим, найвисшим нашим богом!

*

У чотирнайцять літ по битві під Каннами сила Карthagіни була зломана в битві під Замою. Карthagіна мусіла віддати всі свої кораблі, колись так грізні для Риму. — При веселих окликах побідного війська і при яснім свіtlі горіючих картагінських кораблів додержав присяги римський полководець, що колись складав її в затрівоженім Римі при свідкови дитині, сам безсильний ранений молодець, сам майже дитина. — Історія зве нашого героя: Publius Cornelius Scipio Africanus.

Конець.

Бібліотека для молоді

(С Е Р І Й Н Е В И Д А Н И Я "ГОВЕРЛІ")

1. Я. Вільшемко: ШВЕЦЬ КОПИТКО, 24 ілюстр. -- 25с
2. Вільгельм Буш: СПІВОМОВКИ, 74 ілюстр. -- 50с
3. М. Гасюкова: ДЕНЬ МАТЕРИ, сценка I д. -- 50с
4. Ф. Коковський: СЛУДАМИ ЗАБ. ПРЕДКІВ, 10 іл 50с
5. І. Франко: 5 ОПОВІДАНЬ для молоді --- \$1.-
6. Н. Н.: ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (Козаччина), ілюстр. \$1.-
7. А. Лотоцький: ВІЛЬГЕЛЬМ ТЕЛЬ, ілюстр. .50с
8. Фільєлес: ЗА ВІТЧИНУ, ілюстроване -- 50с
9. А. Лотоцький: ВЕДМЕДІВСЬКА ПОПІВНА, ілюс. 30с
10. Н. Н.: ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (УКРАЇНА В НЕВОЛІ) \$1.-
11. А. Лотоцький: ЕЗОП, ілюстроване --- .50с
12. Б. Лепкій: КАЗКА ПРО КСЕНЮ І 12 МІСЯЦІВ 50с
13. В. Переяславець: ПІСНЯ ПРО КНЯЖУ УКРАЇНУ \$1.-
14. А. Чайковський: ОДАРКА, ілюстр. опов. 50с
15. " : ЗА СЕСТРОЮ, ілюстроване \$1.-
16. " : СОНЦЕ ЗАХОДТЬ, ціна \$1.50
17. І. Петренко: ПРИГОДИ ЮРКА КОЗАКА, ілюс \$1.-
18. Л. Глібів: БАЙКИ, ілюстроване ---- .50с
19. А. Кащенко: НАД КОДАЦЬКИМ ПОРОГОМ, ----- .25с
20. " : З ДНІПРА НА ДУНАЙ, іст. опов. \$1.-
21. М. Гоголь: ТАРАС БУЛЬБА, ілюстроване --- \$1.50
22. І. Франко: КОЛИ ЩЕ ЗВІРІ ГОВОРИЛИ, іл. --- \$1.-
23. " : АБУ КАСИМОВІ КАПЦІ, ілюстр. \$1/-
24. " : ЗАХАР БЕРКУТ, іст. опов. іл \$1.50
25. М. Вовчок: ІНСТИТУТКА, для молоді, іл. .75с
26. М. Терлецький: НАША БУВАЛЬЩИНА, (історія). 75с
27. Г. Сковорода: ХАРКІВСЬКІ БАЙКИ, ціна --- .35с
28. Р. Завадович: ЗИМОВІ ЦАРІВНИ, ілюстр. -- .50с
29. М. Загірня: ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШ. САГАЙДАЧ. \$1.-
30. " : ТИМІШ ХМЕЛЬНИЧЕНКО ілюст. \$2.-

"HOWERLA"

ЗАМОВЛЯТИ:

41- E. 7th St., New York 3, N. Y.

* КАЗОЧКИ *
* ДЛЯ МАЛЯТ *

І.Н.Н.: КОЛЬОРОВА АБЕТКА малятам, -----\$60с
2.Н.Н.: ВЕСЕЛА ПРАЦЯ, народна казочка- 25с

3.Н.Н.: ОМЕЛЬКОВА СІМ'Я, нар. казочка- 25с
4.Н.Н.: РИСЬ-МАТИ, БРАТ І СЕСТРА, нар.к. 35с

5.Н.Забіла: ЗАЙЧАТКО ТА ІЖАК, казка----. 95с
6.Н.Н.: ЕВАН ЗІЛЛЯ, із ілюстраціями--. 25с

7.М.Сидор-Чарторийський: ЛІЛЯ І СЛАВКО, 50с
8.Ю.Шкрумеляк: ЮРЗА - МУРЗА, казки----. 50с

9.С.Яворівський: КАЗКА ДІТЯМ НЕЄЕЛИКА... 35с
10: *УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ, з малюнками
Ю. Магалевського. (Оригіналні!) ---\$1. 25

Увага! Увага!!!!

* . Вже появилась книжечка *

* . П Р О П И С И *

* . Це є необхідний посібник для діточок, *
* . що вказує, як правильно писати букви! *
* . *
* . Це є підручник К А Л І Г Р А Ф І І *
* . для українських діточок! *
* . Купуйте його своїм дітям у "ГОВЕРЛІ", *
* . ціна лише .50с *
